

Ombruk, transformasjon og byomdannelse - Riksantikvarens nye Bystrategi

Vignir Freyr Helgason, arkitekt og seniorrådgiver
Seksjon for arealplanlegging og miljø, Riksantikvaren

«Ombruk» NLAs fagdag 29.april 2022 i Trondheim

Dagens presentasjon

- Hva er et kulturmiljø?
- Riksantikvarens klimastrategi og bystrategi
- På hvilken måte utgjør kulturmiljø en ressurs?
- Transformasjon og byomdannelse
- Hvordan forvalte kulturmiljø på en bærekraftig måte?

Hva er et kulturmiljø?

Hva er et kulturmiljø?

- Kulturmiljø er et *område av kulturhistorisk verdi der kulturminner inngår som del av **en større helhet eller sammenheng***. Kulturmiljø kan omfatte både bygde og naturgitte elementer.
- Kulturmiljø brukes også som en **samlebetegnelse** for kulturminner, kulturmiljøer og landskap *Meld. St. 16 (2019–2020)*
Nye mål i kulturmiljøpolitikken – Engasjement, bærekraft og mangfold
- I forvaltning og utvikling av kulturmiljø er viktig å ivareta **sammenhenger** (visuelle, strukturelle og bruksmessige) innad i kulturmiljøet og i relasjon til kontekst / landskap
- Vi tar vare på kulturmiljø på grunn av **kunnskapen, opplevelsene og bruksmulighetene** de gir oss nå og i fremtiden

Henningsvær (kulturmiljø av nasjonal interesse i NB!-registeret og vedtatt fredet)

Foto: Trond A. Isaksen, Riksantikvaren

Riksantikvarens klimastrategi og bystrategi

Riksantikvarens klimastrategi (2021)

- Todelt strategi:
 - Kulturmiljøfeltets bidrag til reduksjon av klimagassutslipp
 - Håndtering av uønskede konsekvenser av klimaendringer
- En mer overordnet strategi på klimafeltet enn bystrategien
- De to strategiske hovedmålene er innarbeidet i bystrategien med tilhørende anbefalinger tilpasset by- og tettstedsutvikling

Blant kunnskapsgrunnlag som er utarbeidet: «Grønt er ikke bare en farge: Bærekraftige bygninger eksisterer allerede» Sintef 2020

Riksantikvarens strategi og anbefalinger for by- og stedsutvikling (2021)

- I den nye bystrategien vektlegges bl.a.:
- **Kulturmiljø og kulturminner som ressurs** (knyttet til bl.a. samfunnsøkonomiske verdier og effekter)
- **Klima og bærekraft** (knyttet til bl.a. fortetting, ombruk og byomdannelse)
- **Levbare byer** (knyttet til bl.a. trivsel) og **opplevelsesverdier** (knytter seg til bl.a. steds kvalitet, lokalt særpreg, stedsidentitet, stedsintegritet, stedstilpasning)
- **Bylandskap** (vektlegging av visuelle og bruksmessige sammenhenger og samspill mellom menneskeskapte og naturgitte)

Riksantikvarens strategi og faglige anbefalinger for by- og stedsutvikling

Nye statlige føringer , bl.a.:

Meld. St 16, Nye mål i kulturmiljøpolitikken (2019)

- Historiske byer som del av **bærekraftig by- og stedsutvikling**
- Kulturmiljø bidrar til **levbare byer og steder**
- Det forutsettes at **bygninger brukes** og at de historiske bygningsmiljøene **bevarer sitt særpreg**

Meld St. 13 Klimaplan (2020) og Nasjonal strategi for ein grøn, sirkulær økonomi (2021)

- **Ombruk** av bygninger, fortetting og **kompakte byer**

Strategi for småbyer og større tettsteder (KMD) (2021)

- Fortetting og transformasjon i **småbyens skala**
- **Kvalitet** med vekt på arkitektur, miljøverdier og kulturminner
- Bruk av historiske bygninger og bygningsmiljøer bidrar til **bolyst og byliv**

Visjon og mål i ny bystrategi

- **Visjon** i Riksantikvarens strategi og anbefalinger for by- og stedsutvikling (2021):
 - *Kulturminner, kulturmiljøer og landskap i byer og tettsteder forvaltes i et langsiktig perspektiv, og tas i bruk som ressurser og fellesgoder i bærekraftig samfunnsutvikling.*
- I strategien angir vi **åtte mål** med tilknyttede **faglige anbefalinger** som, hvis fulgt, bidrar til måloppnåelsen
- Strategien skal bidra til å etablere **kunnskap om kulturmiljø** og et **grunnlag for samarbeid** på tvers mellom ulike aktører, sektorer og forvaltningsnivåer.
- Strategien skal være et godt **verktøy** og veiledning for å ivareta kulturmiljø i plan- og byggesaksbehandling.

Kulturmiljøer av nasjonal interesse (NB!-registeret).

Illustrasjon: Riksantikvaren

Åtte mål med tilhørende anbefalinger

1. **Kulturmiljø brukes som ressurs i bærekraftig by- og stedsutvikling**
2. Kulturmiljøets verdi og betydning er lagt til grunn for valg av bevaringsløsning og handlingsrommet for utvikling
3. Byenes mangfold og kulturhistoriske særpreg er bevart og videreført ved nye tiltak
4. **Historiske bylandskap ivaretas ved nye planer og tiltak**
5. Kulturmiljøforvaltning i byer og tettsteder skal kjennetegnes av kunnskapsbasert og langsiktig arealplanlegging med gode medvirkningsprosesser
6. Kulturmiljø brukes som utgangspunkt for utvikling av levbare og attraktive byer og steder
7. **Forvaltning av kulturmiljø i byer og tettsteder bidrar til reduserte klimagassutslipp**
8. Kulturminner og kulturmiljøer sikres

Bystrategiens virkeområde

- Riksantikvaren som direktorat for kulturmiljøforvaltning
- Fylkeskommunen som regional myndighet i kulturmiljøforvaltning
- Kommunen som ansvarlig planmyndighet
- Kommunen har ansvar for å ivareta og legge til rette for bruk av kulturminner og kulturmiljøer i areal- og samfunnsplanleggingen og i byggesaksbehandlingen.

- Bystrategiens mål og faglige anbefalinger gjelder for Riksantikvaren,- er anbefalinger for andre

Bilde: Rasmus Hjortshøj @coast_studio

På hvilken måte utgjør kulturmiljø en ressurs?

Kulturmiljø og landskap som en ressurs

Europarådets landskapskonvensjon, Firenze 20.10.2000

- Landskap er både natur og kultur
- Kulturmiljø i byer og tettsteder er del av et større **bylandskap**, et samspill mellom naturlige og menneskelige faktorer
- **«kvalitet og mangfold i Europas landskaper er en felles ressurs, og at det er viktig å samarbeide om vern, forvaltning og planlegging av denne ressursen»**
- Konvensjonen trådte i kraft 2004 og pr. juni 2021 ble det gjort endringer i teksten som gjør den til en global konvensjon

COUNCIL OF EUROPE LANDSCAPE CONVENTION
CONVENTION DU CONSEIL DE L'EUROPE SUR LE PAYSAGE

Høyfjellet

Jordbrukslandskapet

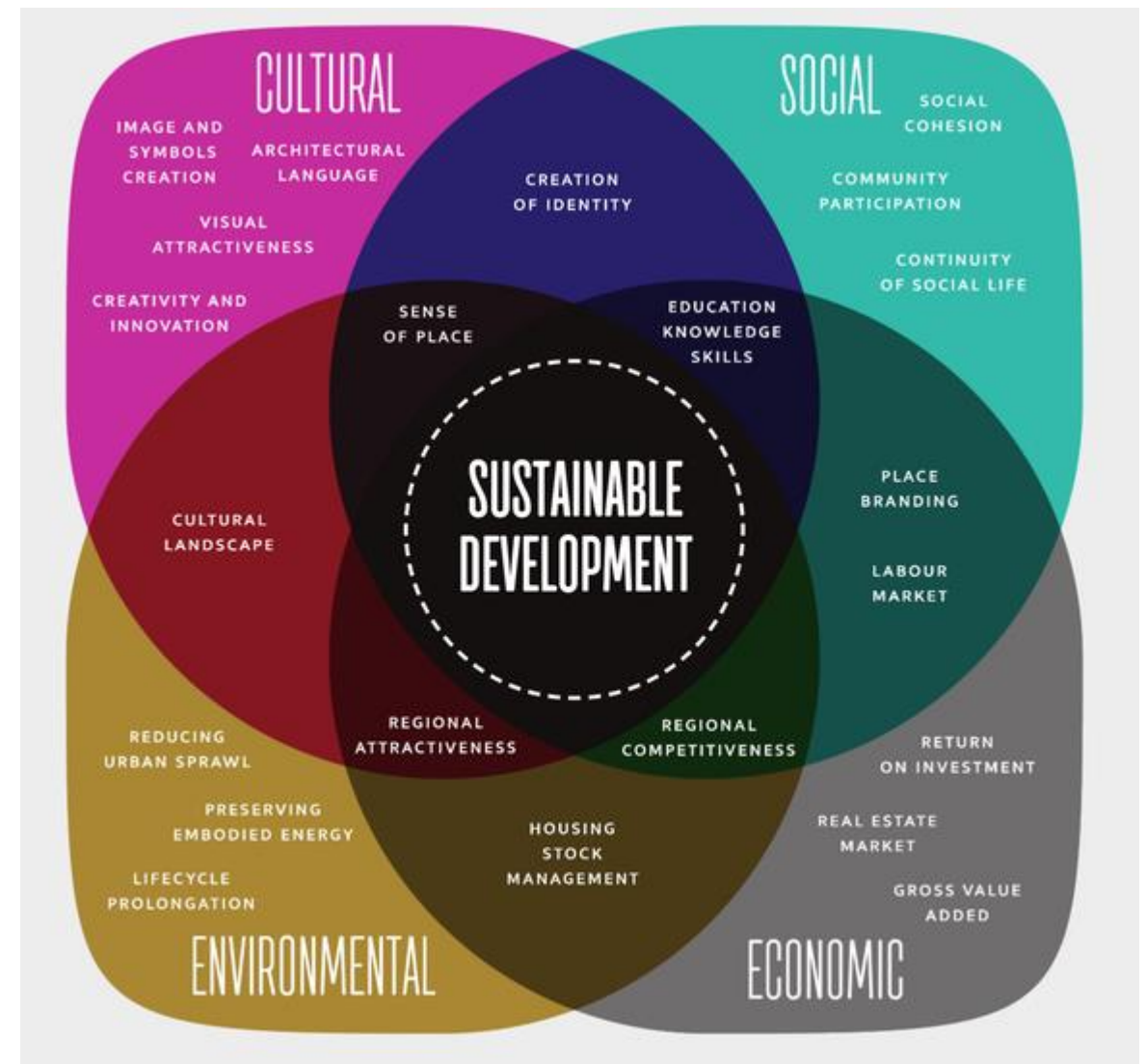

Storbyen

Kulturmiljø som en ressurs

- **Samfunnsøkonomisk ressurs**
- **Sosio-kulturell og miljømessig ressurs** (miljø = samspillet mellom det bygde og det naturgitte)
 - Begreper som steds kvalitet, trivsel, tilhørighet, særpreg, stedsidentitet beskriver dette
- **Klima- og miljøressurs**
 - Sirkulærøkonomi
 - Gjenbruk og ombruk
- Ressurs- og bærekraftsdimensjonene (sosial/ økonomisk/miljømessig) henger sammen

Kulturarvens betydning for bærekraftig utvikling

Illustrasjon: © Cultural Heritage Counts for Europe (CHCfE) Consortium

Transformasjon og byomdannelse

Bruk av begrepene i arkitektur og planlegging

Transformasjonsbegrepet oppstår mange steder

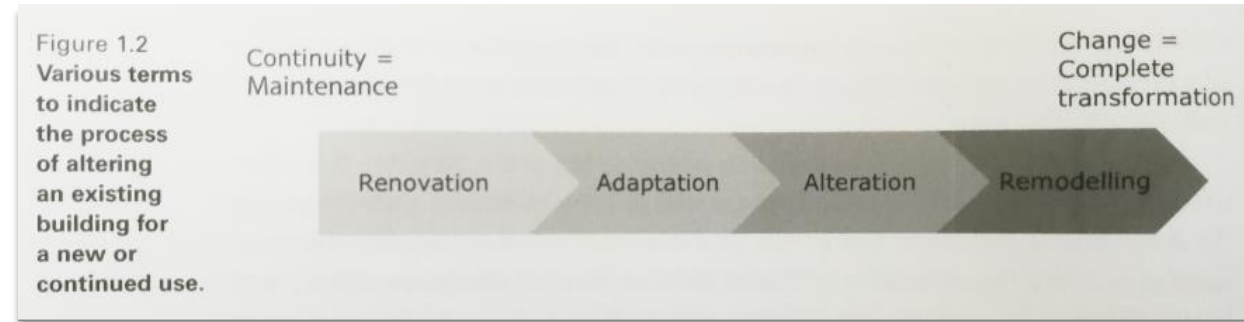
- Oppstår i ulike sammenhenger med ulik forståelse og forventning (som munner ut i ulike praksis)
 - Lov + statlige planretningslinjer og veiledning (f.eks. ifbm. PBL, Statlige planretningslinjer og departementenes veiledningssider om planlegging)
 - Plan (f.eks. regionale planer, kommuneplaner, reguleringsplaner)
 - Prosjekt (f.eks. omtale og beskrivelser – estetiske trender)
 - Diskurser (f.eks. begrepet brukes av ulike fag, omtales og forstås ulikt i faglige fora, nettsider og fagfolk i mellom)

Bolig i Kristiansund
Bilde: Line Bårdseng, Riksantikvaren

Transformasjon – begreper og praksis

- Ulik begrepsforståelse og forventninger har ulike konsekvenser:
 - For estetiske valg (ulike trender og forventninger)
 - ulik prosjekttilnærming hvor transformasjon spenner fra gjenbruk av bygningsdeler til ombruk av hele bygninger
- Transformasjon i byplanlegging spenner fra byfornyelse (sanering og nybygging) til byomdannelse (ombruk og tilpasning) og revitalisering (endring av bruk men ikke form)
 - ref. Riksantikvarens strategi og faglige anbefalinger for by- og stedsutvikling

Illustrasjon: Spennet mellom vedlikehold og komplett transformasjon
Fra boka «*Adaptive reuse of the built heritage*» av Cleempoel og Pilevoets 2019, s. 22

Kværnerbyen.
Foto: Berit Roald

Løren.
Foto: Selvaag bolig

Tiedemannsbyen/Ensjø.
Foto: Ellen Stokkland

Erfaringene er ofte fra transformasjon er at miljøene begynner å ligne på hverandre (indusrimiljøer i Oslo og Lillestrøm f.eks.)

Transformasjon = engangshendelse?

- Ved endring av arealbruk ser vi ofte at bruken bestemmes, arealer saneres og nybygg bygges uten at man har undersøkt mulighetene som ligger i ombruk.
- Andre ganger kan transformasjonen skje gradvis og svekke kulturmiljøverdiene (ref. erfaringer med kulturmiljøet «Lillestrøm sentrum» som er å finne i NB!-registeret)
- Bytransformasjon fører ofte til bevaring av enkeltstående kulturminner og ikke helhetlig kulturmiljø
- Byutvikling påvirker kulturmiljøenes stedsintegritet og opplevelsen av stedsidentitet – mulig å styrke eller svekke kulturmiljøverdier

Flyfoto fra 1950 – Finn.no

Flyfoto fra 2017

Flyfoto fra 2021

Kulturmiljøet «Lillestrøm sentrum»

Illustrasjoner fra Riksantikvaren notat om revisjon av NB! i Viken 07.04 2022

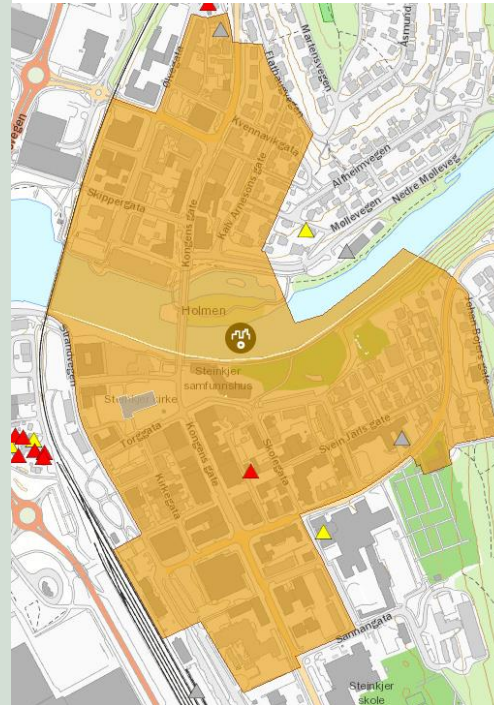

Byomdannelse handler om å bygge videre på

- Viktig å ikke behandle byutviklingsprosesser som engangshendelser (et før og et etter)
- Byomdannelse handler om å bygge videre på eksisterende situasjon
- Viktig å bygge videre på eksisterende miljø for å oppnå romlig og historisk forankret identitet
- Samtidig ivaretas kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene i kulturmiljøene
 - bidrar bl.a. til sosial bærekraft, levbarhet og attraktivitet

Rehabilitering av Samfunnshuset
Bilder: Steinkjer kommune

Over: Nytt kulturhus - før og etter.
Bilde: Steinkjerbygg

T.v. Avgrensningen av kulturmiljøet Steinkjer sentrum BSR (NB!-registeret).
Bilde: Riksantikvaren

Kontorene til Byantikvaren i Bergen – eksempel

- Eksempel på ombruk og byomdannelse
- Etter 30 år med forfall ble flere bygg til “nye” kontorer til Byantikvaren i Bergen (både ombruk og tilbygg)
- Bygningsmasse av ulik alder og stil godt ivaretatt ved ombygging til kontorlokale
- Eksempel på byomdannelse (å bygge videre på) som planprinsipp fremfor omfattende transformasjon (hvor mye rives og fornyes)
- Prosjektet er tatt med i Riksantikvarens eksempelsamling

Foto: Trond A. Isaksen, Riksantikvaren

Bilder: Trond Isaksen, Riksantikvaren

Akerselva – et eksempel på byomdannelse

- Akerselva er et kulturmiljø av nasjonal interesse som har gradvist utviklet seg fra å være industrimiljø til å bli et levende bymiljø
- Kulturmiljø har vært premissgivende for utvikling - stedsintegriteten ivaretas gjennom utvikling
- Ombruk av bygninger og videreutvikling av by- og industristrukturer samtidig som landskap ivaretas (byomdannelse)
- Kunnskap om miljøverdier (inkludert kulturmiljø og landskap) og regulerte hensynssoner gjør at sammenhenger er blitt ivaretatt gjennom flere årtier med utvikling

Bilde: Visit Oslo / Leif-Harald Ruud

Ile de Nantes

– når bruken vokser frem

- Ile de Nantes – landskapsarkitekt Alexandre Chemetoff & Associates 2000-d.d.
- Parkplanen baserer seg på stor grad av ombruk – samtidig besparende og miljøskapende
- Industrierhaller ble først istandsatt før man bestemte bruken.
- Lignende ideer for Refshaleøen i København (ref. «perspektivområder» i nylig kommuneplan for København)

Foto: Ile de Nantes - Alexandre Chemetoff & Associates 2000-

Sirkulærøkonomi i praksis

- Skudeneshavn er i dag et fredet kulturmiljø og samtidig kulturmiljø av nasjonal interesse (NB!-registeret)
- Samarbeid mellom innbyggere, kommune og håndverkere
 - Inkluderer material- og verktøybank
 - Kunnskapsdeling og overføring mellom lokal kulturmiljømyndighet (kommuneantikvar), lokalt byggelag og innbyggere
 - Forvaltningen av kulturmiljøet er et eksempel på sirkulærøkonomi i praksis
- Tilpasset arkitektur i tilstøtende områder – bygger oppunder opplevelsen av kulturmiljøet (opplevelsesverdier)

Skudeneshavn

Foto: Trond A. Isaksen, Riksantikvaren

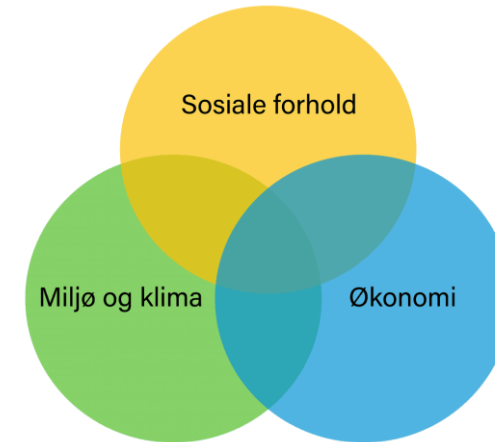
Hvordan forvalte kulturmiljø på en bærekraftig måte?

Bærekraftig forvaltning og utvikling av kulturmiljø

- Bærekraftig utvikling:

«En utvikling som imøtekommer dagens behov uten å ødelegge mulighetene for at kommende generasjoner skal få dekket sine behov.» Kilde: [FN-sambandet](#)

- For å få til bærekraftig forvaltning og utvikling av kulturmiljø må man tenke på alle bærekraftsdimensjonene (økonomi, miljø og sosiale forhold)
 - Kortsiktig gevinstfokus/økonomifokus kan gå utover andre bærekraftsdimensjoner og kulturmiljøverdier (opplevelse, kunnskap, bruk)
- Ombruk og tilpasning** som prinsipp bidrar på mange måter til flere mål i bystrategien – både m.t.p. miljømessige og sosiale forhold

Bærekraftsmålene og bærekraftsdimensjonene

Illustrasjoner: FN-sambandet

Kulturmiljø og bærekraftig utvikling

- **Areal-/planarbeid:**
 - **kompakte byer og fortetting** – viktig å:
 - Ikke bygge ned natur
 - Byomdannelse (**ombruk, fortetting og tilpasning**) fremfor komplett transformasjon (sanering og fornying) som planprinsipp
- **Arbeid med bygninger:**
 - Ombruk og gjenbruk av bygninger
 - Energieffektivisering av eldre bygninger – men samtidig ivareta kulturhistoriske verdier
- **Sirkulærøkonomiske prinsipper bør vektlegges** (prosesser knyttet til både plan- og bygningsarbeid)

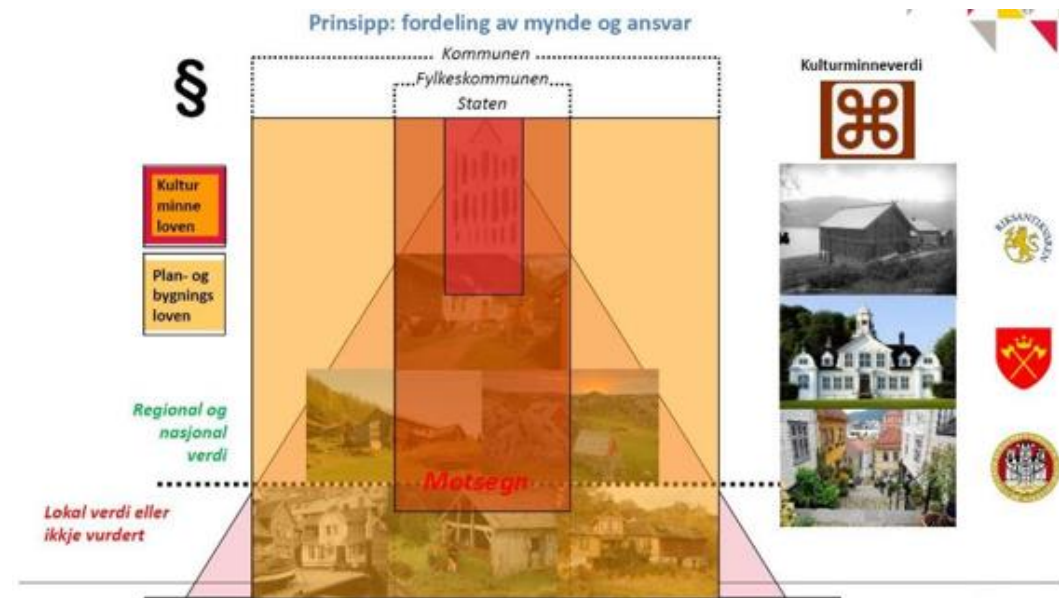
Bystrategiens mål om levbare byer og steder

- Stedsidentitet (opplevelsen av byer og steder) knytter seg til sosial bærekraft
- Kulturmiljøer som redskap for å bevare og bygge oppunder identitet og tilhørighet skal vektlegges (knytter seg til «opplevelsesverdier»)
 - Særpreg og egenart bør ivaretas
 - Lokal og regional byggeskikk bør søkes videreført
- Klimagevinst ved fortetting må vurderes opp mot levbarhet og attraktivitet

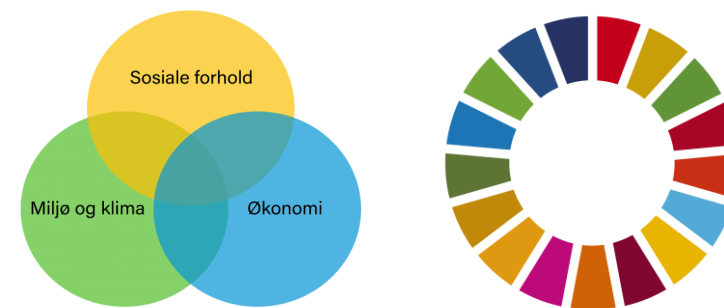

Alle har ansvar og rolle i forvaltning av kulturmiljø

- Kulturmiljø er **fellesgode** og vi har alle ansvar og mulighet for å bidra og samarbeide om **bærekraftig forvaltning og utvikling** av disse. **Vi har ulike roller:**
- **Flere aktører** som brukere, eiere, planleggere, arkitekter, landskapsarkitekter og frivillige bidrar på hver sin måte til å **bygge opp kunnskap om og forvalte kulturmiljø**
- **Kommunene** er ansvarlig planmyndighet og skal legge til rette for ivaretagelse og bruk av kulturminner og kulturmiljøer i areal- og samfunnsplanleggingen og i byggesaksbehandlingen
- **Fylkeskommunene og Sametinget** som regional myndighet i kulturmiljøforvaltning
- **Riksantikvaren** som direktorat for kulturmiljøforvaltning

Illustrasjon: David Sandved Aasen

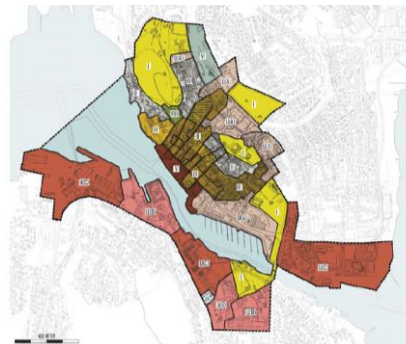
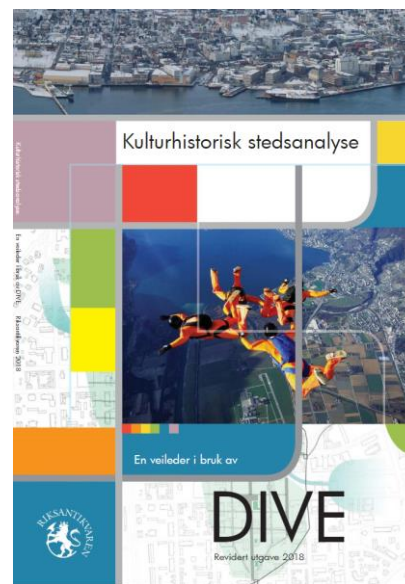
Bærekraftig utvikling består av tre dimensjoner: økonomi, miljø og sosiale forhold. Bærekraftsmålene er med på å operasjonalisere disse.

Illustrasjon: FN-sambandet

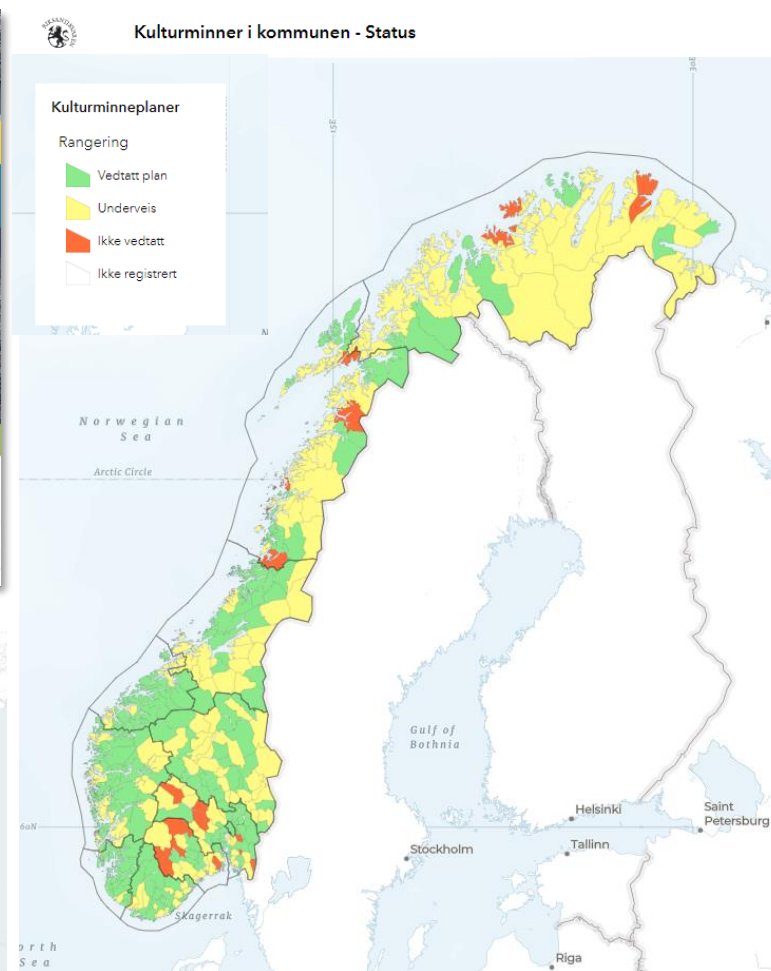
Kunnskap om kulturmiljø er viktig

Kulturmiljø kan identifiseres på ulike måter og i ulike prosesser, for eksempel:

- Gjennom lokale og regionale prosesser knyttet til utarbeidelse av **kulturminneplan/kulturmiljøplan**.
 - Kun 53% av kommunene har en ferdig plan, mange fokuserer på enkeltminner/lokaliseringer og ikke miljøer
- Gjennomføring av **kulturhistorisk stedsanalyse** (Riksantikvarens DIVE-metode) for å skape kunnskapsgrunnlag for bruk i planlegging og utvikling.
- Ved bruk av **konsekvensutredningsmetode** for klima og miljø i plan- og byggesaker (se www.miljodirektoratet.no)
- **Eksisterende kunnskap om kulturmiljø** finnes i ulike kartløsninger, f.eks. i Kulturminnesøk og Askeladden-databasen.

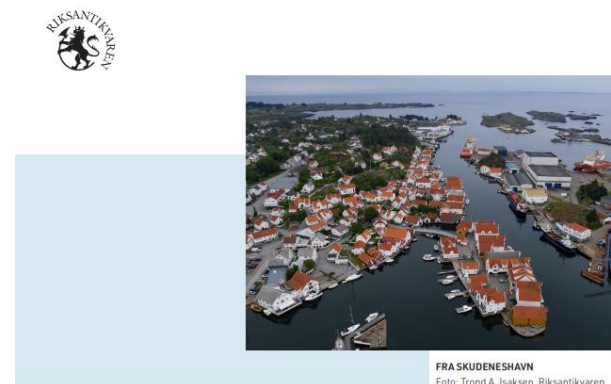
Illustrasjoner:
Riksantikvaren &
Asplan Viak (DIVE-analyse
av Tønsberg)

Statuskart kulturminne/kulturmiljø i kommunen.
(KIK-satsingen)
Illustrasjon: Riksantikvaren hentet 29.10 2021

Lyst til å vite mer om RAs arbeid innenfor by- og stedsutvikling? – noen tips

- Utviklingsnett-seminar om sirkulær økonomi i Oslo og strømmet 9.juni 2022 – påmeldingen er åpen
- Riksantikvaren har utarbeidet flere veiledere knyttet til by- og stedsutvikling
- Bystrategien finnes både i nedlastbar og nettbasert utgave
- Webinarrekken «Riksantikvartimen».
 - Foredrag om temaet «Transformasjon og byomdannelse» (ligger på YouTube)
- Riksantikvarens podcast «Alt du ikke visste om»
 - Avsnitt om «Kulturmiljø i by og tettstad»

9. juni på Månefisker, Sagveien 23 A, Oslo. Det blir også strømmet.

Utviklingsnett

Sirkulær fremtid for kulturminner, kulturmiljø og landskap

Kulturmiljø i by og tettstad

Takk for oppmerksomheten

Fortida gjør framtida rikere